

HAMVAS BÉLA

1897. március 23 - 1968. november 7

DÉL ÉS NYUGAT GÉNIUSZA

Az ország délnyugati sarkában bizonytalan határok között fekszik a hely, amely a Duna völgyének minden megszokott helyétől azonnal és felismerhetően elüt. Akármerről közeledjen az ember feléje, keletről, Somogyból, a Balatonon át, nyugatról, Soprontól délre, északról a Bakony felől, minden átmenet nélkül, egyszerre és váratlanul az előbbihez képest sokkalta világosabbat és melegebbet tapasztal. Az északi határ valószínűleg a Bakony déli lejtője és a Somló; a keleti minden bizonnyal a Balaton vagy a Badacsony; nyugaton pedig határhegységen innen. A körön belül hirtelen a világosság és a meleg tisztább és áthatóbb; ahogy az embert a Karszton átlépve, a Földközi-tenger körébe jutva fokozott fény és hő csapja meg, a sárga nap fénye megfehéredik s a meleg tüze könnyűvé, elektromossá válik, - úgy érezni: ez a hely itt inkább a Földközi-tenger tája, mint a Duna völgyének része. Mint ahogy a sötét hajban néha halánték táján, vagy homlok fölött világosabb csík szökén csillog, a szőkébb, fehérebb, világosabb földközi-tengeri táj itt átnyúlik a Karszton és a Duna völgy sötétebb színét megfényesíti.

A déli hely rokona Dalmácia, a Provence, Spanyolország, Szicília; közelebb áll Attikához, mint Győrhez, vagy Fejérhez, Somlótól délre a táj háttal áll északnak és szemben a tengerrel: Rómával. Mint ha Kemenesalja fővárosa nem Budapest lenne, hanem Athén. Odatartozik - nem nyelvben, népben, szo-

*Részlet az] 943-ban publikált esszéből.

HAMVAS BÉLÁRÓL • SZÁZADIK SZÜLETÉSNAJÁN

kásban, - hanem ennél sokkalta fontosabb és lényegesebb alapon: a Hely Génusza szerint. A Földközi-tenger messze túlsugárzik határain és partjain. Olaszországban ez a hatás csak a Pó táján és az Appeninek között vész el, Balkánon csak a szerb hegyek táján, Franciaországban felsugárzik egész Lyonig, Spanyolországban is vagy száz kilométerre a parttól. Ezen a helyen, a Földközi tenger Génusza lakik. Nem véletlen, hogy a rómaiak oly könnyen foglalták el és oly természetesnek vették, tartották, hogy birodalmukhoz tartozzék, Pannonia rómaiává lett, mert egy sarka mindig délhez tartozott.

Különös, hogy e táj költője, Kisfaludy Sándor Provence-ban találta meg hangját és déli mintát vett, Petrarcát, mintha ez természetes lenne? Nem az. Egyébként, ha tömören és felismerhetően csak a délnyugati sarkon uralkodik is Dél Génusza, a tenger a Duna völgyét sok helyen átsugározza: a föld sötétebb haját sok helyen megszőkíti. A Balaton zalai partján, Veszprém körül van ilyen táj; Baranya megyében igen sok; Buda, de még Esztergom is érzi Dél Génuszát, nem is szólva Visegrádról, vagy Szentendréről. Nem egy gazdag király rigolyája volt, hogy Visegrádon és Budán reneszánsz-olasz várkastélyt építtetett. Akkor már itt tenyészték Dél növényei: a gesztenye, a füge, a repkény és a szőlő. Szentendrén még ma is laknak szerbek s némely udvar olyan, mintha spanyol, provencei, vagy dalmát kőműves építette volna. Dél sugarait még Gyöngyösön és Egerben is érezni. A legészakibb hely, ameddig Dél Génusza elér: Tokaj vidéke, a bor és a nemesi kastélyok helye.

Ez a táj délibb sok olasz vidéknél. Mintha közrejátszana, hogy a tenger messzebb van, ezért a langyos párák és a szikrázó fényt jobban kell szeretnie. Amikor ezt a sarkot az északnyugati szél felhője takarja, megszürkül és nem ismerni rá: mikor aztán a nap süt, elkezdi ragyogni és egyszerre önmaga lesz. Ezen a helyen világosabb a fű, fehérebbek a házak falai és kékebb az ég. Mint Somló szőlleje, az üvegesen fehér, majdnem átlátszó kristály bogyó, ez a táj is itt minden dunavölgyi helynél tündöklőbb. A fény az emberbe is mélyen besugárzik: a lényt is világosabbá teszi, a dolgokba is bevilágít, még a gyümölcs is világosabb, íze is fényesebb és tisztább. Mert oldottabb. Délnyugat erről ismerhető fel és minden, amit a Földközi-tenger Génusza átsugároz. Oldottság a tájban az emberben, a dolgokban, a közösségekben, a beszédben a gondolkodásban, a mozgásban. A lét nagy kérdései és nehézségei megvannak itt is maradéktalanul: Dél nem szegényebb északnál egy csepp szenvedéssel se, - de világosabb, mint bármely északi táj: ahogy világosabb Sophoklész, mint Shakespeare.

Mindez azonban inkább csak úgy érezhető, hogy: ha itt e föld virágzana s az emberek igazabban lennének önmaguk, oldottabb élet fakadna e világoszöld lankás oldalakból. És még valami: egy szikra mégis mindenkiben él. Nincsen öreg, asszony, férfi gyermek, nincsen madár, kutya, ló, nincs egyetlen szem cseresnye, egy darab répa, s egy falat kenyér, amelyben kicsiny lélekként Dél Génusza ne élne. akármilyen kicsinyen, akármilyen mélyre sülyedten, de él. És gyakran látni emberen, állaton, dolgon, hogy e szikra felvillan benne s ő maga is megilletődve csodálkozik ezen az oldott és szelíd szépségen.

Semmi sem olyan feltűnő, mint a család. A nyugati részekben a család teljesen a magánéletbe szorult, az ember a kultiváltságban városi fokra lépett. Az életrend demokrata és individualista; mindenki önmagáért felel a nyilvánosság előtt. A család ilyen körülmények között visszaszorult a házba. A keleti tájon a család helyébe a törzs lép: a törzs pedig olyan szociális sejt, amelynek jellege csaknem harcias, de mindig politikai s itt a családot nemcsak elsikkasztják, hanem szándékosan el is rejtik. Ez a keleti „szemérem”. Erdélyben a család dinasztia: hatalmi szervezet. A délnyugati tájon a család az a kör, ahol az emberek együtt élnek. Nemcsak a férfi, az asszony és a gyermek. Mintha nem lenne másnak komoly szava, csak a vérnek. Az utóbbi időben e családközösségről senki sem írt szebben, mint Sorokin. Familiarizmusnak nevezi el és azt mondta, hogy a családiasság szerint épült közösség ismertetőjele: az intimitás.

Ebből az egyetlen tényből igen sok egyéb következik. Főként az, hogy délnyugaton nincs mély realitása sem osztálynak, sem törzsnek. A közösség bensőbb és intimebb és közelebb és melegebb és ruganyosabb és az élettől puhább, semhogy osztály-forma, vagy törzsi szövetség alakjait magára vegye. Bármennyire nincs ma már így, Délen még jól felismerhető, hogy mi volt az, amit őskollektívumnak hívnak. Ez az őskollektívum: a nép. Nem olyan értelemben ősi, hogy régi és primitív: a primitív nem szükségképpen régi, de még kevésbé ősi. A nép úgy őskollektívum, ahogy van ősnövény, ősállat, őskristály, egészen goethei és platóni értelemben: az élet ősfarmája. Minden közösség az őskollektívumból származik és feléje igyekszik: nép akar lenni. A nép az oldott és a megoldott közösség. Népen belül lehet és van is elmentés, harc, feszültség, réteg, osztály kaszt, de végül minden feloldódik abban, hogy: nép. A nép a kollektívum intimitása. Még ennél is több: a nép az egyetlen szakrális közösség. Az osztály, a kaszt, a törzs,

isteni eredetét elfelejtette. A nép az egyetlen kollektívum, amely tudja, hogy istenektől származik. Ma ezt úgy mondanák, hogy: egzisztenciális közösség. S ez Délen érzékekkel tapasztalható. A szegény-gazdag, úrszolga, alkalmazó-munkás ellentéte itt idegen. Mindenkinek családdhoz kell tartoznia ha béres, ha cseléd, ha munkás, mindegy. Családtag. S a családokat a vagyon, a rang, a cím nem választja el. Minden család egy a népben. Ezért, ahol Nyugaton, vagy Északon kollektív fegyelem van, ott Délen: szociális báj. Az ember nem kényszerből tartozik össze a többivel: a közösség az életben nem várt ajándék, új charme.

Aristotelés írja, hogy a közösség alapja: a Philia. A Barátság. Persze, ma úgy gondolnánk, hogy ez a Philia elvont eszme. Szó sincs róla. Philia, - istennő. A déli polis myriandros istennője. És törvényt kellene hozni, hogy egy városban csak annyi ember lakhasson, ahány egymást személyesen ismerheti. A görögök azt mondták, hogy tízezernél több nem lakhat, mert ha ennél több, ott nem ismerhet mindenki mindenkit. Íme hogyan olvad egybe a Tízezrek városában a család és a nép egyetlen melegben, hogyan válik a város családdá és helyezi magát az istennő uralma alá. Ahol aztán tízezernél több ember gyűlik egybe, onnan Philia eltávozik. Már nem a Barátság tartja őket össze. A polis myriandrosban minden együtt van, ami Délen lényeges: közelség, oldottság, rend és megszentelt élet.

A déli élet rendjében egyetlen részlet sincs, amely ne lenne éppen olyan oldott, oldó, kerek, sphairikus, mint a család-közösség-nép összetartozása. Éppen ezért Dél nem téved szélsőségekbe. Nem épít nagyvárost, nem fejleszti túl értelmét, nem tör túlhatalomra, világvagyonokra elemésztő tudás. Léte minden oldalon kerek. Ahol az élet már nem intenzív, mint ahogy az antik világ letűnése óta Dél szelleme már nem az, kör marad, oldott, csak félig tartalmatlan és üres. Az ország délnyugati sarkában is ezt érezni: kerek, teljes, oldott, s ép, de híg, magtalan és jelentéktelen. Már csak pihenni jó benne, - ahhoz, hogy az ember itt alkosson, öreg és szegény.

Minden bizonnyal azért szegényedett el s azért tudott így megöregedni, mert Dél a három nagy világelem közül csak kettőt kapcsolt össze: a Természetet és a Szellemet. A Lélek kimaradt. Az a lélek, amely harmóniabontó, erjesztő, mély, homályos, határtalan, megfoghatatlan és nyugalmat nem ismer. A Lélek a harmónia felbontója. A görögségnek sikerült olyan világmegoldást teremtenie, amely a Lélek világát kikapcsolja s a természetet közvetlenül a Szellemmel fűzi egybe. A két személytelen világot. A személyest, a végtelen szubjektum világát, a tüzet, amelyben mindakettő eléghet, mellőzi. Erre a megoldásra épült fel az egész antik görög-római világ.

A délnyugati sarok még őriz valamit ebből a világból. Száz éve csak, hogy a rómaiak óta a legnagyobb antik költő, Berzsenyi Dániel itt élt Kemenesalján. Berzsenyi Délnyugat jelképe, - ő az és nem Kisfaludy Sándor. Kisfaludy hűbb, az oldottság benne már lazultság, a harmónia már unalom, ahogy ma már Dél itt tartalmatlanul és lazultan unalmas. Berzsenyi költészetében Délnyugat nem mint mai hely él, hanem a hely, mint örök valóság, mint Génusz. Kisfaludy túlrejt és szétfolyó, amilyen Dél ma; Berzsenyi tüzesen, keményen, mélyen és ragyogóan harmónikus: - ő még rendelkezik azok fölött az erők fölött, amiket az ő antik harmónia megfékezett. Berzsenyiben minden megvan, ami ebben a létben jelentékeny: az ősnép, a család melege, a Philia, a szociális báj, a kozmikus harmónia s az isteni eredet nyugodt öntudata.

Ha az ember erre a földre lép, tapasztalhatja, hogy milyen visszhangtalan itt még mindig a modern problematika. Szocializmus, pártviszály, sajtó, közlekedés, mindaz, ami bonyolít és zavar, itt félközömbös színvonalra száll. A gazdasági rendszer familiáris és intim. A termelés körökben történik, ahogy itt csaknem minden sphairikus éppen úgy, ahogy nyugaton minden meredek vonalszerű: emelkedő, vagy lejtő. Délen a középpont a fontos. A család él és növekszik; ezért eszik. Nyugaton fordítva van: itt az ember azt hiszi azért nő, mert eszik. Itt a várostalanság az ipartalanság, szervezetlenség, lustaság és kultívalatlanság. Ebből a világból hiányzik az akarat fel és le-je, mint nyugaton. Minden körszerű. A gazdaság laza és oldott; már szétesett. De még csendben folyik a munka, gőg és zsákmány nélkül, mert mindenki nép, akármennyi földje s pénze van.

A nemesség helyzete nem kiváltság. Nemes az, aki közelebb van a középponthez. Szerepe az, ami a családfőé. Nemcsak úr, hanem felelős is. A béres és munkás nemcsak alkalmazott, hanem családtag is. Így áll a délnyugati kis kúria, a család jelképe a béresházak között, mint az apa és az úr és házi isten. Ház tula|donképpen az egész országban csak itt van olyan értelemben, hogy: otthon. Nyugaton a ház személyes kultívaltság jele; északon menedék; keleten ideiglenes és hevenyészetten stílustalan; Erdélyben zárkózott és problematikus. Itt a ház az, ami: családi fészek. De nem a mai családé, hanem úgy, ahogy Dél mindig érti: az örök családé, az ősöké s az utódoké és nem a családé, hanem a népé. A délnyugati

kúria a nyugati közélet és a keleti magánélet között áll: a nép élete. Néhány kúria itt mélyebbet tud mondani a Géniuszról, mint akár a hely költészete, nyelve, társadalma, embere. Ami a költészetben idillizmussá válik, az itt még tiszta idill: ami a társaséletben már jelentéktelenség, az itt még harmónia; ami az emberben túldoldott, még alaposág árán is megtartott és fel nem adott lazaság, az itt még kedves és meghitt. Sehol az országban nem épültek házak oly problémátlanul és közvetlenül a hely szelleméből. A kúria legintimébb helye nem a könyvtár, az ebédlő, az ősök terme, a konyha, vagy a háló. Dél szelleme itt valami olyat teremtett, ami a föld egyetlen pontján sincsen meg, még távolról hasonló formában sem: a méhest. A méhes a meditáció helye. Nyári hely, világos, meleg. Ez a délnyugati táj egészében félig alvó: csábít és altat, mint egy szunnyadó szirén. Ezért a Dél, a nyár, a fény szimbóluma: a méhes, a meditáció, az ébren alvás helye. S ha valaki a méhesben átélt nappali álmok és álmodozások hangulatát kívánja, csak olvassa Kisfaludy Sándort. Semmi alapja sincs, semmi mélysége, semmi gondolata, semmi zenéje. Csak hangulata van, képáramlása, értelmetlen és szakadatlan álmodozás.

De a méhes amellet, hogy az éber álom helye, ennél több: költészet és filozófia és morál és magatartás és metafizika. És Berzsenyi a méhes filozófusa, moralistája, költője. El kell képzelni őt, hogy júliusi napon, ebéd után, a perzselő hőségben és a szikrázó napon lassan átmege az udvaron, hóna alatt Horatiusával, s a háztól ötven lépésnyire álló méhes ajtaját kinyitja. Kicsiny szoba. Belép. A kaptárok körül zúgnak a méhek s az ablakon szállnak ki-be, ki-be, örökké, korszerűen. A kaptárokon kívül csak puhafaszék és asztal, semmi más. Leül, kinéz a lángoló kertre, aztán a méhek felé fordul és a könyvet elfelejti kinyitni. A külső képek világa hirtelen eltűnik s az ember elsüllyed valahová, ahonnan már nem látni se kertet, se kaptárt. Mozdulatlanul ül és mintha belül valami elkezdené mindazt, amit eddig élt, zajtalanul dagasztani, mint a tésztát, keveri és köpüli az élményeket, szerelmeket, gyermekkort, szülőket, házakat, gondolatokat. Valami dolgozik benne s forgatja életét - milyen különös színben, - milyen mélyen lát most mindent, amit akkor oly röviden és ostobán. Alig emberi élet ez már így, ha fülébe csak a kis rovarok zsongása zümmög távolról s milyen rokon ez a zsongás a nyárral és a meleggel és a fénnel és az olajosan ömlő lassú idővel, ami benne dagasztja önmagát és álmait és a jövőt és a szépet és nagyot, becsvágyat, diadalt, gyűrja és mossa, mint a ruhát és töltögeti a gondolatokat egy percből a másikba. Így emészti meg életét zeusi magányban.

Ez a meditáció. És ismét összefüggés: a meditáció és a rokonság. A meditáció, amikor az ember saját belső lényével vagy együtt: a rokonság, amikor külső lényével van együtt. Együtt, mint a családban és a népben, egészen mélyről, ahogy együtt van a csillagokkal és a kerttel és az asszonnyal.

Ennek a földnek csendes bája és nyugodt oldottsága, ahol a fájdalom is mosolyog, mint Kisfaludy mondja, mindig megvolt. Tanúskodik róla mindaz, amit a föld rejt. A sümegi kis múzeum összegyűjtötte a kőkorszaktól kezdve azoknak a népeknek az emlékeit, akik itt laktak. Leletekben az ország leggazdagabb része. Ósnépek, kelták, a népvándorlás népei, rómaiak éltek itt a kis dombok között. Sok a vár. S vajon épít az ember várat olyan helyen, ahol nem lakik szívesen? A várak körül ma mondák; régebben valószínűleg a mondák köré épültek a várak. A kettő ismét úgy találkozik, mint a kör két vége.

A hely Géniuszának feltétlen rokonsága van az arannyal. Nemcsak a napfény ragyogásán tapasztalni ezt. Ha az ember a Somló déli oldalán leül a szőlők fölött, a világosbarnán égő porrávált apró lán, letekint a völgyre, valósággal hiányzik a tenger. A légkörben apró arany szemcsék csillognak, mint a dalmát szigetek között, vagy Provence-ban, a pára tündöklök s ebben a ragyogó fényben érik a bor és a gyümölcs. Ez az édes sziréni fény még az ételek ízében is benne van, még az asszonyok mosolyában is, még a szemekben is. S ha az ember, a szállósgazdával beszél is, a dinnyéssel, vagy a permetező leánnyal, érzi, hogy összefügg a napfény az emberi hanggal. A rekedt hang nyugati, mert ködös, az éles hang északi mert hideg; az erdélyi töredezett. Ez a hang itt napos; mint a tündöklő ég: aranyhang és csengése rokon a szentgyörgyhegyi bor csillogásával.

Az egész országban ez az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi. Nyugaton az elementáris lét lefokozódik; az első a kultúra, aztán következik az élet. Északon első a természet, amely az embert felszívja. Keleten az első az Én és az egész világot elnyeli. Délen tudják még, hogy művésznak kell lenni családban, szerelemben, gazdaságban, államban, közügyekben, magánéletben, beszédben, étkezésben, életrendben - újra meg kell alkotni a lét nyersanyagát, kigondolni ihlettel, az istenek segítségével, szenvedéllyel, fölényesen, átmeditálni, megformálni, fölemelni, kifaragni, megfesteni és megírni és elénekezni. Persze ez a tudat elég fakó és erőtlens. Már elmerült és a hely titkát csak a Géniusz őrzi.